

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja

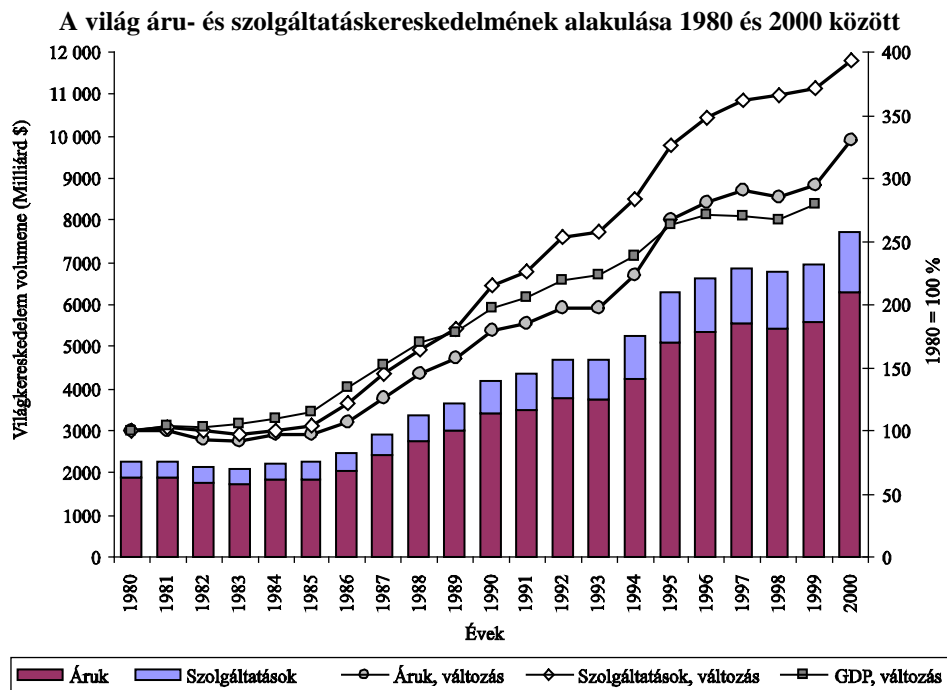
JANCSIK ANDRÁS

A szolgáltatások sajátos természete miatt a fejlett országok gazdaságát uraló szolgáltatási ágazatok nemzetközi terjeszkedése nem kevés akadályba ütközik. Így ezen a területen az 1980-as évekre jelentős „liberalizációs deficit” alakult ki, ami arra készítette a GATT tagállamait, hogy a kérdést a multilaterális kereskedelmi tárgyalások napirendjére tűzzék. Az Uruguayi fordulón megszülető Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről (GATS) mérföldkőnek számított a szabályok megalkotása tekintetében, azonban nem jelentett érdemi előrelépést a piacnyitás terén, hisz a tagországok jobbra csak a már megvalósult liberalizációt rögzítették vállalásaikban. A gyors ütemű technikai modernizáció és a nagy integrációs tömbök belső liberalizációjának kiteljesedése az 1990-es években felhívta a figyelmet a nemzetközi liberalizáció terén való jelentős mennyiségi és minőségi továbblépés szükségességére. Ugyanakkor hangsúlyosabbá váltak a liberalizációval kapcsolatos érdekkonfliktusok is – és itt nem csupán az ágazatok és kereskedelmi módozatok terén mutatkozó nézetkülönbségekről van szó, hanem egyes szolgáltatások piaci alapon történő nyújtásával kapcsolatos aggodalmakról is. A WTO jelenlegi tárgyalási fordulóján ezért a tagországoknak nehéz feladatot kell megoldaniuk, ha érdemi előrelépést szeretnének elérni: az egyes szolgáltatásokra korlátozó alkudozások helyett olyan általános megközelítési módszereket (esetleg liberalizációs „képleteket”) kell kidolgozniuk és alkalmazniuk, amelyek a hátrányok minimalizálása (vagy legalább politikailag elfogadható szintre történő leszorítása) mellett képesek a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem jelentős liberalizációjára.

A szolgáltatások nemzetköziesedése

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem az utóbbi egy-két évtizedben került a tudományos (és ezzel párhuzamosan a gazdaságpolitikai) érdeklődés homlokterébe. A korábbi érdektelenségben közrejátszott a szükséges információk és ismeretek hiánya, ám a fő ok kétségkívül a szolgáltatásoknak a mainál jóval mérsékeltebb nemzetközi „forgalomképessége” volt. Ez utóbbi két alapvető tényezőre vezethető vissza: egyrészt a legfontosabb szolgáltatási ágazatok (például: távközlés, közlekedés, banki és biztosítási szolgáltatások) általában szigorú protekcionizmus alatt álltak még a liberális piacgazdaságokban is, másrészt a technikai lehetőségek igen korlátozottak voltak (ami csak viszonylag kevés szolgáltatás – például távközlés, közlekedés, turizmus – esetében tette lehetővé, hogy egyáltalán nemzetközi forgalomról beszélhessünk). Az 1990-es évek elejétől a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem növekedési üteme azonban felgyorsult, és azóta rendre meghaladja az árukerkedelem bővülésének mértékét (lásd az 1. ábrát).

Jancsik András, a Veszprémi Egyetem Turizmus tanszékének egyetemi tanársegédje.

Forrás: Karsenty [2002].

E jelenség gazdasági és technikai okokkal egyaránt összefüggésbe hozható (*Clark – Rajaratnam – Smith, 1996*). Gazdasági szempontból az ipari termékekhez kötődő szolgáltatások jelentőségének folyamatos növekedése és a legfejlettebb országok belső piaci szolgáltatásliberalizációjának megindulása, illetve felgyorsulása egyaránt megemlíthető. A technikai oldalon jelentkező hatások talán még nyilvánvalóbbak: az 1990-es évek elejétől elterjedő új telekommunikációs technológiáknak köszönhetően számos szakmai, pénzügyi, egészségügyi vagy oktatási szolgáltatás vált nemzetközileg „forgalomképesé” – például a telebank-szolgáltatás, az internetes távoktatás, a távgyógyítás vagy az elektronikus levelezés az utóbbi tíz-tizenöt év vívmányának tekinthető.

A technikai fejlődésre hivatkozik *Adlung [1999]* is, aki emellett a nemzetköziesedés egyik további fontos hatótényezőjeként az *állami monopóliumok „ellehetetlenülését”* hangsúlyozza. A szolgáltatási ágazatok közül ugyanis több – köztük a távközlés és az egészségügy – sokáig jellemzően közintézmények vagy állami vállalatok kereteiben működött még a fejlett világban is. A stabil gazdasági körülmények között megfelelően működő állami szolgáltatók azonban nem voltak képesek hatékonyan reagálni a technológiai kihívásokra és az ezek kapcsán felmerülő új társadalmi igényekre. A gazdaságirányítás terén innovatív országok ezért mind jobban teret engedtek az alternatív szolgáltatók megjelenésének, ami a liberális logika szerint fokozatosan elvezetett a nemzetközi piacnyitáshoz.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem akadályai

A legtöbb ország kereskedelempolitikájára általánosan jellemző, hogy a nemzetközi áruforgalom szabályozásához képest a szolgáltatások nemzetközi kereskedelme terén jóval több korlátozást alkalmaz. A korlátozások változatos formákat öltenek, és a szolgáltatási kapcsolat más-más alkotóelemeire vannak közvetlen vagy közvetett hatással.

A szolgáltatáskereskedelem állami szabályozása a legtöbbször valamilyen „külső” (gazdaság)politikai célt követ (Barth, 1999). A külföldi szolgáltatások megvásárlását korlátozó devizagazdálkodási szabályok például a fizetési mérleg egyensúlyban tartását szolgáló politika alkotóelemei. A szolgáltatást végző személyek beutazását és letelepedését megnehezítő előírások a bevándorlási és a munkaerő-piaci politika részei. Más korlátozó szabályok célja a fogyasztók vagy a közbiztonság védelme (például a banki és biztosítási szolgáltatások felügyelete, illetve a légi és a közúti közlekedés szabályozása révén), a pénzpiacok, az egészségügyi vagy az igazságszolgáltatási rendszer működési feltételeinek biztosítása (például az e területeken tevékenykedők kvalifikációjára vonatkozó előírások segítségével), vagy esetleg a kulturális értékek megóvása (például a hazai gyártású filmek vetítésére vonatkozó minimális kvóták megszabásán keresztül).

A szolgáltatáskereskedelem területén tehát az állami szabályozásnak ritkán van kizárólag protekcionista, kereskedelemkorlátozó jellege. A fent példaként említett célok mindegyike túlmutat a kereskedelempolitikán, amennyiben (legalábbis elvileg) a kormányzat komplex politikai célrendszerének szerves részét alkotják. Nem véletlen tehát, hogy a szolgáltatáskereskedelem liberalizációja gyakran komoly akadályokkal szembeül, mivel az e téren végrehajtandó liberalizáció a legtöbbször összeütközésbe kerül egyes érzékeny belpolitikai kérdésekkel.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem akadályainak osztályozására különféle próbálkozások történtek. Az egyik legteljesebb általános áttekintést Hoekman és Primo Braga [1997] nyújtja, osztályozásuk a korlátozást jelentő speciális intézkedések jellemzői alapján készült. Az általuk javasolt kategóriák a következők.

A mennyiségi korlátozásokat (kvóták, helyi tartalomra vonatkozó előírások, tilalmak) széleskörűen alkalmazzák a szolgáltatásokkal szemben. A kvóták igen nagy változatosságot mutatnak, vonatkozhatnak többek között a szolgáltatások számára vagy összértékére, a külföldi befektetés nagyságára, az adott területen működő vállalkozások számára vagy a fiókok és értékesítési helyek mennyiségére. Jellemző példa a nemzetközi légi közlekedés, amelyet zömmel kétoldalú szerződések szabályoznak, kikötve, hogy mely légitársaság(ok) közlekedhet(nek) egy bizonyos útvonalon egy adott időszakban. Számos országban alkalmazzák a külföldi szolgáltatókkal szemben közvetlen tilalmakat olyan területeken, mint a távközlés, a belföldi és helyi közlekedés, a jogi, biztosítási, oktatási vagy befektetési tanácsadási szolgáltatások.

Az áralapú korlátozások tarifális és nem tarifális jellegű akadályokat egyaránt magukba foglalnak. Tarifális jellegű akadályoknak minősíthetők mindazok a terhek, amelyeket az államhatárokon átlépő magánszemélyeknek kell magukra vállalniuk (vízumdíjak, belépési és kilépési adók, repülőtéri és kikötői illetékek stb.). Közvetett tarifális akadályoknak tekinthetők a vámok, amelyek gátolhatják az áruk formájában nyújtott szolgáltatások (filmek, zenék, számítógépes szoftverek) áramlását, illetve korlátozhatják a szolgáltatások nyújtásához szükséges áruk (például: számítógépek, távközlési berendezések, kép- és hangrögzítő eszközök, szállodai és éttermi felszerelések, közlekedési eszközök stb.) kereskedelmét. Nem tarifális akadályoknak minősülnek az állami árszabályozó mechanizmusok (akár ármeghatározásról, akár árellenőrzésről van szó). Ezek léte igen elterjedt a légi közlekedésben, a távközlésben és egyes pénzügyi szolgáltatásoknál. Az implicit vagy explicit állami támogatások ugyancsak torzítják a szolgáltató vállalkozások szabad versenyt.

A *technikai akadályok* közé sorolhatók a különféle szabványok, előírások, engedélyezési eljárások és a közbeszerzési eljárások, amennyiben azokat a hazai szolgáltatók előnyös helyzetének biztosítására használják. A szolgáltatások terén legjellemzőbb technikai akadály a külföldön szerzett képesítés vagy szakmai minősítés el nem ismerése akár természetes személyekről, akár vállalkozásokról van szó. A szabványok is alkalmazhatók diszkriminatív módon, ha az azokhoz való igazodás indokolatlanul magas költségeket jelent. A közbeszerzési eljárások gyakran nyíltan a hazai vállalkozások pozitív diszkriminációját szolgálják, „testre szabott” feltételrendszer kialakítása vagy a pályázatok önkényes elbírálása révén.

Az *elosztási és kommunikációs hálózatokhoz való diszkriminatív hozzáférés* számottevő akadályt képezhet a távközlési, közlekedési, pénzügyi és elosztási szolgáltatások szabad áramlása útjában. Ezek számára a „hálózati korlát” minden másnál közvetlenebb és megkerülhetlenebb akadályt jelent.

Az akadályok pontos és részletes feltérképezésére, illetve nemzetközileg elfogadott osztályba sorolására mindeddig nem került sor, jóllehet az OECD, az UNCTAD és a WTO is jelentős munkát végzett e téren.

Szolgáltatásliberalizáció a WTO megalakulása előtt

A GATT égisze alatt zajló világkereskedelmi liberalizáció és különösen az Európai Közösségek egységesülő piacának tapasztalatai megmutatták, hogy egy-egy ország intenzívebb bekapcsolódása a nemzetközi kereskedelembe – különféle hatások révén – általában ösztönzőleg hat a gazdasági növekedésre (UNCTAD and World Bank, 1994). A liberalizáció a gazdaság egésze tekintetében fejt ki pozitív hatásokat, amennyiben – legalábbis elméletileg – lehetővé teszi a komparatív előnyök alapján történő szakosodást.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja mindazonáltal jóval később került napirendre, mint az árukereskedelemé vagy a tőkeáramlásé. A szolgáltatásokra vonatkozóan az első számottevő liberalizációs kezdeményezések az OECD nevéhez fűződnek: 1961-ben a szervezet elfogadta a tőkeáramlások és a „folyó láthatatlan tranzakciók” liberalizációjának irányelveit. 1992 végéig gyakorlatilag valamennyi tagállam eltörölte a tőkemozgásokra vonatkozó restriktív intézkedéseket. A szolgáltatások terén ugyanakkor teljes liberalizációról még nem beszélhetünk, bár az OECD a korlátozások folyamatos csökkenéséről ad számot az eltelt három évtizedre vonatkozóan (OECD, 1995).

Az európai integráció vonatkozásában már az Európai Gazdasági Közösséget 1957-ben létrehozó Római Szerződés is célul tűzte ki a „négy szabadság”, köztük a szolgáltatások szabad áramlásának biztosítását. Ez utóbbi megvalósítása azonban nem volt zökkenőmentes, és a vámunió kialakításához képest csak jelentős késéssel kezdett körvonalazódni. A szolgáltatáskereskedelem liberalizációjának kérdése eleve más formában jelentkezett, mint az árukereskedelemé. Míg ez utóbbi szabadságát ugyanis elsősorban a vámok és mennyiségi korlátozások felszámolásával lehetett megvalósítani, addig az előbbi sajátos módon két másik „szabadsággal”, a tőke- és a munkaerő-áramlás akadálymentességével állt szoros összefüggésben.¹ Mivel azonban az Európai Közösségben a tőke- és munkaerőmozgás a vámunió létrejöttével párhuzamosan (1968-ra) *lényegében* liberalizálódott (*Palánkai*, 1995), a szolgáltatások terén már viszonylag hamar az adminisztratív korlátozások vették át a főszerepet, több alágazat esetében hermetikusan elzárva a belső piacot a külföldi versenytől (ez elsősorban a telekommunikációs szolgálta-

¹ Lásd a GATS által definiált szolgáltatási módozatokat.

tásokra és a közlekedésre vonatkozott). Elmondhatjuk, hogy az egységes belső piac megvalósításáig markáns „liberalizációs deficit” mutatkozott a szolgáltatások területén.

Az Európai Egységokmány döntő jelentőségű volt a szolgáltatások liberalizációja területén. Az okmány alapjául szolgáló Fehér Könyv (European Commission, 1985) 282 intézkedési javaslata közül mintegy 50 a szolgáltatásokra vonatkozott, nevezetesen az adminisztratív korlátozások felszámolását szorgalmazta a különböző ágazatokban. Az egységes piac létrehozására való törekvés szellemében került sor 1988 és 1993 között a legfontosabb szektorális liberalizációs intézkedések meghozatalára, amelyek lényegében megteremtették a szabad versenyt az addig leginkább zárt ágazatokban, azaz a banki és biztosítási szférában, a telekommunikáció és a közlekedés területén. Az intézkedések fokozatosan léptek életbe, több esetben évekkel az egységes belső piac kezdődátumaként deklarált 1993. január 1-je után (a telekommunikációs piac például 1998-ra lett szabad).

A két említett szervezet intézkedései mellett világszerte számos bilaterális és multilaterális együttműködési, kereskedelmi és beruházási egyezmény szolgáltatásokra vonatkozó fejezetei foglalkoznak a liberalizáció kérdésével. A többoldalú egyezmények, illetve szervezetek közt fontos példaként említhetők az 1960-ban alapított EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Övezet) vagy az 1992-es eredetű NAFTA (Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet).

A GATS létrejötte és fő tartalmi elemei

A GATT keretében zajló multilaterális kereskedelmi tárgyalások Uruguayi fordulója (1986–1994) áttörést hozott a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja terén: megszületett az *Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről*² (General Agreement on Trade in Services – GATS), az első globális nemzetközi szerződés, amely kifejezetten a szolgáltatások internacionalizálódásának feltételeit hivatott javítani. Ugyanakkor a GATS kapcsán maga a WTO is felhívja a figyelmet, hogy az Egyezményt az e téren kifejtett nemzetközi szabályozó tevékenység kezdeti lépésének kell tekinteni, intézkedéseit az első évek tapasztalatai és a tagországok újabb igényei alapján rendszeres konzultációkon szükséges értékelni, illetve továbbfejleszteni.

A GATS által meghatározott rendelkezések kiterjednek minden olyan intézkedésre, amelyet a központi, a regionális, vagy a helyi hatóságok, illetve az általuk delegált jogostítványok alapján működő nem kormányzati testületek hoztak.³

A nemzetközi áruforgalommal ellentétben, amelynek csupán egy megjelenési formája létezik (a termékek átlépése a nemzeti határokon), a szolgáltatások nemzetközi forgalma több konkrét formában is jelentkezhet. A GATS négy nemzetközi *szolgáltatási (szolgáltatásnyújtási, illetve kereskedelmi) módozatot*⁴ definiál.

Határon átnyúló kereskedelem: a hagyományos árukereskedelem legközelebbi analógiája – csak maga a szolgáltatás keresztezi a nemzeti határokat, a szolgáltató bármilyen helyi jelenléte nélkül.

² A szakirodalomban nem egységes az Egyezmény megnevezésének magyar fordítása: a „Szolgáltatások kereskedelmére vonatkozó megállapodás” (például: *Szentes*, 1995) és a „Szolgáltatáskereskedelemre vonatkozó egyezmény” (például: *Somai*, 1997) megnevezés egyaránt előfordul; a fent használt fordítás a Marrákesi Egyezményt Magyarországon kihirdető 1998. évi IX. törvény szövegében szerepel.

³ *Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről* [1998. évi IX. törvény 1. B) melléklet – a további hivatkozásokban GATS], I. cikk, 3. bek.

⁴ GATS, I. cikk, 2. bek.: megjegyzendő, hogy a fenti szövegben alkalmazott megnevezések nem az Egyezmény szóhasználatát tükrözik, hanem a vele kapcsolatos tárgyalások és dokumentációs gyakorlat során kialakult szakmai zsargont.

Külföldi fogyasztás: ez az eset áll fenn, amikor a fogyasztó az állandó tartózkodási helyéül szolgáló országon kívül vesz igénybe szolgáltatásokat; az Egyezmény értelmében nemcsak a külföldön tartózkodó fogyasztó részére nyújtott, hanem annak vagyontárgyát érintő szolgáltatások (például: külföldi repülőgép-javítás) is ide tartoznak.

Kereskedelmi jelenlét: ebbe a kategóriába tartozik minden olyan szolgáltatás, amelyet külföldi illetőségű cégek nyújtanak egy adott országban, függetlenül a jelenlét konkrét formájától (tehát leányvállalatok, képviseltek, vegyes vállalatok, franchising rendszerben működő vállalkozások egyaránt szóba jöhetnek).

Természetes személyek jelenléte: az ideiglenesen külföldön szolgáltatói munkát vállaló személyek tevékenységei sorolhatók ide, akár egyéni vállalkozóként, akár alkalmazottként folytatják azokat.

Mint látható, „valódi” szolgáltatásáramlás csak az első módozatnál fordul elő, hisz a többi esetben a határokat nem maga a szolgáltatás, hanem annak fogyasztója, a szolgáltató vállalkozásba befektetendő tőkejavak vagy a szolgáltató személy lépik át.

Fontos megjegyezni, hogy a 3. és 4. módozattal kapcsolatos szabályozások túlmutatnak a hagyományos kereskedelempolitikán, tekintettel arra, hogy olyan kényes kérdéseket érintenek, mint például a külföldi vállalkozások működési feltételeinek (azaz végső soron a közvetlen külföldi befektetések körülményeinek) szabályozása vagy a külföldi magánszemélyek munkavállalási (illetve vállalkozási) lehetőségei (Lloyd, 2001).

A nemzetközi szolgáltatás-kereskedelem legfőbb szabályává a GATS a *legnagyobb kedvezmény elvét* teszi.⁵ Ez a GATT-ból átvett elv igyekszik kiterjeszteni az árukereskedelem terén elért liberalizációs sikereket a szolgáltatási szektorra is, mégpedig általános alapokon, azaz a teljes és differenciálatlan piacnyitás felől közelítve. A szolgáltatási szektor liberalizációja azonban a GATS-egyezmény aláírásakor igen eltérő fázisban volt még a fejlett országokban is, ezért az egyezmény megengedi, hogy a tagországok – bizonyos feltételek mellett – kivonhatják egyes szektoraikat a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazása alól.⁶ A mentességeket ötévente felülvizsgálják, és normális esetben nem tarthatók fenn tíz évnél hosszabb ideig.

A liberalizáció másik fontos alapelve az *átláthatóság*. Ez az elv lehetővé teszi a tagországok és gazdasági szereplők számára a szolgáltatás-kereskedelemre vonatkozó jogszabályok, illetve azok változásainak nyomon követését.⁷

Az általános elveken túl a GATS meghatározza a tagországok szolgáltatási piacaira való kölcsönös bejutás konkrét feltételeit, a piacra jutás és a nemzeti elbánás szabályozásán keresztül. Mindkét területen a tagok ún. engedményes listája⁸ a mérvadó, amely azok konkrét kötelezettségvállalásait tartalmazza az egyes szolgáltatási ágazatok tekintetében.⁹

A *piacra jutás* elve¹⁰ a szolgáltatás-kereskedelem mind a négy módozatára vonatkozik, és megtiltván a GATS által el nem ismert piaci akadályok alkalmazását, egyenlő feltételeket biztosít minden szolgáltató és szolgáltatás számára a piaci megjelenés tekin-

⁵ GATS, II. cikk, 1. bek.

⁶ GATS, II. cikk, 2. bek., e tekintetben a GATS markánsan különbözik a GATT-tól, amely nem jogosít fel hasonló korlátozásokra.

⁷ GATS, III. cikk, 1–5. bek.

⁸ Egyes forrásokban a „vállalási lista” megnevezés szerepel.

⁹ GATS, XX. cikk, 1. bek. Eszerint a lista meghatározza:

a) a piacra jutással összefüggő kikötéseket, korlátozásokat és feltételeket;

b) a nemzeti elbánásra vonatkozó feltételeket és minősítést;

c) a további kötelezettségekkel kapcsolatos vállalásokat;

d) amennyiben indokolt, az ilyen kötelezettségek végrehajtásának időszávját; és

e) a kötelezettségek életbelépésének időpontját.

¹⁰ GATS, XVI. cikk, 1. bek.

tetésben. A GATS ugyanakkor lehetővé teszi a tagországok számára, hogy bizonyos korlátozó intézkedéseket alkalmazzanak, amelyeket azonban fel kell tüntetniük engedményes listáikban, és amelyeknek meg kell felelniük az Egyezmény által elfogadhatóként definiált típusok valamelyikének.¹¹

A *nemzeti elbánás* elve megköveteli a külföldiek és a helyiek diszkriminációmentes kezelését a szolgáltatási szektorban. Az áruk külkereskedelméhez képest ez az elv tágabban érvényesül, ugyanis nemcsak a szolgáltatásokra, hanem a szolgáltatást nyújtó szervezetekre és magánszemélyekre is vonatkozik.¹² Az Egyezmény kimondja, hogy a nemzeti elbánás elve teljesíthető a külföldiek és hazaiak formálisan azonos és formálisan eltérő kezelésével egyaránt. E megfogalmazás mögött az a felismerés rejlik, hogy a *de jure* azonos elbánás *de facto* hátrányos helyzetbe is hozhatja a külföldi szolgáltatót, tekintettel a szolgáltatásokat az áruknál sokkal inkább átható, a környezeti tényezőkre fokozottan érzékeny humán elemekre. Ezért az egyenlő nemzeti elbánás elve – legalábbis elméleti szinten – leginkább a kiegyenlített versenyfeltételek biztosításában kell, hogy jelentkezzen, ami éppenséggel a külföldieknek nyújtott *de jure* kedvezményekben is megvalósulhat.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelmet befolyásolják a *belföldi szabályozás* kérdései is. A GATS elismeri a kormányok jogát belföldi illetőségű szolgáltatásaik szabályozása terén. Ugyanakkor arra törekszik, hogy ennek során kiiktassa a diszkriminációt a különböző külföldiek, illetve a külföldiek és belföldiek között, valamint szorgalmazza a szabályozórendszer minél nagyobb fokú átláthatóságát.¹³ A liberalizáció tehát a GATS értelmezésében nem azonos a deregulációval, a szabályozottság szükségességét az egyezmény nem vonja kétségbe.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja szempontjából kulcsfontosságú, fent ismertetett intézkedések mellett a GATS több *kiegészítő intézkedést* irányoz elő, például a gazdasági integrációs megállapodásokban való részvétel lehetőségére, a monopóliumok kialakulásának vagy fenntartásának tilalmára vagy a szabad versenyt korlátozó üzleti gyakorlatok felszámolásának kötelezettségére vonatkozóan.¹⁴

A GATS megalkotta saját szolgáltatásosztályozási rendszerét, amely elvileg – legalábbis az Egyezmény megalkotóinak szándékai szerint – a szektor egészét lefedi. A rendszer tizenegy fő ágazatot, s ezeken belül számos alágazatot különböztet meg. Az egyes szolgáltatási ágazatokra vonatkozó liberalizációs kötelezettségvállalásokat (illetve átmeneti korlátozó intézkedéseket) a tagországok *engedményes listái* tartalmazzák, amelyekből eredetileg 95-öt¹⁵ csatoltak a GATS cikkelyeihez (így a listák az Egyezmény szerves részét képezik). A listák valójában a piacra jutás mértékének szabályozását szolgálják, biztosítva az Egyezmény rugalmasságát – e nélkül a GATS liberalizációs rendelkezései elfogadhatatlanok lennének a legtöbb tagország számára.

A listákban rögzített kötelezettségvállalások két dimenzióban értékelhetők: *szélességben*, azaz a lefedett szolgáltatási ágazatok számának tekintetében, és *mélységben*, vagyis a vállalt liberalizációs fokozat vonatkozásában. Ez utóbbi meghatározására a GATS alapvetően négy kötelezettségvállalás-típust használ:

– a *korlátozásmertességet*, vagyis mindennemű korlátozás eltörlését a külföldi szolgáltatókkal szemben;

– a *korlátozást*, vagyis bizonyos feltételek előírását a külföldi szolgáltatók belföldi gazdasági szereplőket érintő tevékenységére vonatkozóan;

¹¹ GATS, XVI. cikk, 2. bek.

¹² GATS, XVII. cikk, 1. bek.

¹³ GATS, VI. cikk, 1. bek.

¹⁴ GATS, V., VIII., IX. cikk.

¹⁵ Az Európai Unió közös listát állított ki 12 tagállama nevében, megjelölve az esetleges specifikus nemzeti szintű kötelezettségvállalásokat.

– az *elnekmkötelezettséget*, azaz a tagország nem tesz liberalizációs kötelezettségvállalásokat; ez nem feltétlenül jelenti, hogy a külföldi szolgáltatókat nem engedi be a piacára, csupán nem garantálja számukra, hogy az adott állapotot fenntartja (vagyis a *de facto* liberalizációt akár jogszerűen is csökkentheti);

– az *elnekmkötelezettséget technikai megvalósíthatóság híján*, azaz a tagország nem tesz (liberalizációs vagy korlátozó) kötelezettségvállalásokat, mivel azok nem értelmezhetők vagy nem lehetségesek az adott szolgáltatás természetéből kifolyólag (például a szolgáltatások legnagyobb részénél nem értelmezhető a határon átnyúló kereskedelem fogalma, mivel a fogyasztó távollétében nem valósítható meg maga a szolgáltatás).

A GATS elveit és szabályait rögzítő cikkelyeken és a tagállamok által benyújtott nemzeti engedményes listákon túl az Egyezmény szerves részét képezik annak mellékletei is, amelyek további intézkedéseket határoznak meg néhány „kényes” ágazat (légi és tengeri szállítási, pénzügyi, illetve távközlési szolgáltatások), valamint a szolgáltatásokat nyújtó természetes személyek mozgása vonatkozásában. A GATS aláírása óta eltelt időszakban lefolytatott multilaterális ágazati tárgyalásokhoz a mellékletek szolgáltak alapul.

WTO-tárgyalások az Uruguayi forduló után

A WTO tagállamai gyakorlatilag közvetlenül az Uruguayi forduló lezárása után folytatták a szolgáltatáskereskedelmi tárgyalásokat, amelyek részben a GATS szabályainak továbbfejlesztésére irányultak, részben pedig a piacra jutási kötelezettségvállalások mennyiségi és minőségi fejlesztésére négy konkrét területen. Ezek a következők voltak (WTO, 2002).

– *Pénzügyi szolgáltatások.* Jóllehet az Uruguayi forduló során 76 ország tett kötelezettségvállalásokat e területen, az Egyesült Államok úgy ítélte meg, hogy néhány fontos partnere vállalásai, és így az egész pénzügyi „csomag” nem eléggé liberalizáltak ahhoz, hogy saját részéről biztosítsa a legnagyobb kedvezményt. Ezt alátámasztotta az a meggyőződése, hogy a fennálló – zömmel bilaterális kapcsolatokra épülő – nemzetközi bankrendszer elég jól működik ahhoz, hogy egy multilaterális kötelezettségeken alapuló új rendszer bevezetését csak a kötelezettségvállalások kellő kiterjedtsége és magas minősége tegye indokolttá. A tagállamok előtt két lehetőség állt: a tárgyalások folytatása a kötelezettségvállalások jelentős továbbfejlesztése céljából vagy a pénzügyi szolgáltatások kizárása a GATS-ból. A tagállamok az előbbi utat választották, és az 1997 decemberében lezárult tárgyalásokon jelentős sikert értek el: a kötelezettségvállalásokat tevő országok száma 102-re emelkedett, azok számottevő minőségi javulása mellett.

– *Alapvető távközlési szolgáltatások.* Az Uruguayi forduló tárgyalásain szándékosan kevés teret szenteltek e szolgáltatási ágazatnak, mivel egyrészt a kérdés túl összetett volt ahhoz, hogy egy széles ágazati lefedettségű tárgyalássorozatba beilleszthető legyen, másrészt az elkövetkező években olyan változások voltak várhatóak, amelyek nagymértékben megkönnyíthették az előrelépést (mindenekelőtt az EU belső piaci liberalizációjának kiteljesedéséről volt szó). Az alapvető távközlési szolgáltatásokra vonatkozó kiterjesztett tárgyalások 1997 februárjáig tartottak és jelentős eredményeket hoztak: mintegy 60 ország tette lehetővé a nemzetközi versenyt e téren, zömmel kereskedelmi jelenlét formájában. A domináns szolgáltatók piaci erőfölénnyel való visszaélésének megakadályozására a tagállamok egy sor irányelvet fogalmaztak meg, amelyeket egy „referencia-okmányban” rögzítettek. Ez utóbbit a tagállamok döntő többsége – változatlan vagy módosított formában – csatolta kötelezettségvállalásaihoz.

– *Tengeri közlekedés.* Az Uruguayi forduló utolsó napjaiban az Egyesült Államok és az Európai Unió visszavonta valamennyi kötelezettségvállalását erre az ágazatra vonat-

kozóan, és a tárgyalások folytatását javasolta szektorális szinten. A tárgyalások 1996 júniusáig folytak, ám nem szolgáltak érdemi eredményekkel – a tagállamok valójában közelebb voltak a megegyezéshez az Uruguayi forduló során, mint ezeken a tárgyalásokon. A legkomolyabb eredménynek sajátos módon az tekinthető, hogy az ágazat liberalizációját érintő kérdéseket a következő általános tárgyalási forduló napirendjére tűzték. A jövőbeni egyeztetések sem ígérkeznek könnyűnek, mivel az ágazat politikailag igen kényesnek minősül, és a tagállamok között nézeteltérések sora feszül a szolgáltatás-kereskedelmet e téren akadályozó tényezők mibenlétéről és kiterjedtségéről.

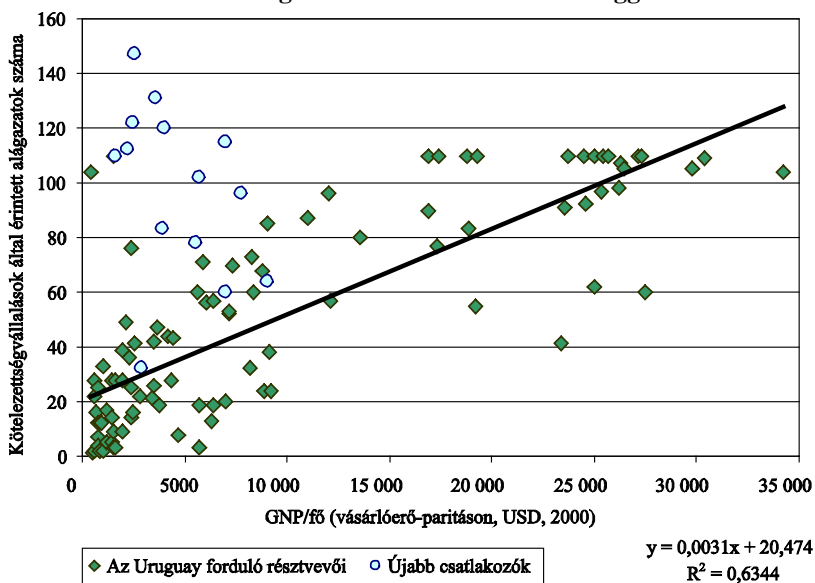
– *Természetes személyek mozgása.* A tárgyalások folytatását erre a kérdésre vonatkozóan elsősorban az a tény motiválta, hogy a fejlődő országok elégedetlenek voltak az Uruguayi forduló során elért eredményekkel, lévén a fejlett országok kötelezettségvállalásai főképp az üzleti látogatók és a vállalaton belüli vezetői és technikai munkaerő nemzetközi mozgására korlátozódtak, de nem adtak teret a számukra komparatív előnyöket hordozó munkaigényes szolgáltatások nemzetközi exportjának. A fejlődő országok ezért azzal a nem titkolt feltétellel vettek részt a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó kiterjesztett tárgyalásokon, hogy engedményeket kapnak a 4. szolgáltatási módozattal kapcsolatban. Ez utóbbi területen azonban – minden igyekezet ellenére – nem történt áttörés. A fejlett országok egy része bizonyos fokig javított kötelezettségvállalásai minőségén, de teljes liberalizációról még távolról sem beszélhetünk. Ugyanakkor a fejlődő országok nem mondtak le arról, hogy a „másik oldal” számára előnyös további liberalizációs intézkedésekért cserébe e téren kérjenek a jövőben is ellentételezést.

A GATS keretében zajló liberalizáció értékelése

A GATT égisze alatt zajló nemzetközi kereskedelmi tárgyalások korábbi fordulóival ellentétben, amelyek a *meglévő jogi kereteken belül* igyekeztek továbblépést elérni a kereskedelmi akadályok lebontása terén, az Uruguayi forduló új alapokra helyezte a liberalizációt, amennyiben korábban „érintetlen” területeket – köztük a szolgáltatásokat – is a tárgyalások hatálya alá vonta. Ez megkövetelte a tárgyaló felektől, hogy gondolják át vagy adott esetben alkossák meg a szükséges kereskedelem-politikai eszközöket. Jóllehet megkísérelték, nem volt lehetséges változtatások nélkül alkalmazni a GATT rendelkezéseit e téren, tekintettel az áru- és a szolgáltatás-kereskedelem közötti számottevő tartalmi különbségekre. Ebből adódóan a tárgyalásokon rengeteg energiát emésztett fel a szabályok kialakítása, sokszor a liberalizációs egyeztetések kárára. Ezért az Uruguayi forduló során vállalt liberalizáció szintje meglehetősen alacsony maradt mind a szektorális lefedettség, mind a kötelezettségvállalások minősége tekintetében. A tagországok leginkább a status quo rögzítésére törekedtek, ritkán vállalva további liberalizációt – sőt, gyakran előfordult, hogy a *de facto* liberalizáció magasabb szintűnek bizonyult, mint amit egy-egy tagország az egyezmény keretében vállalt (*Snape, 1998*).

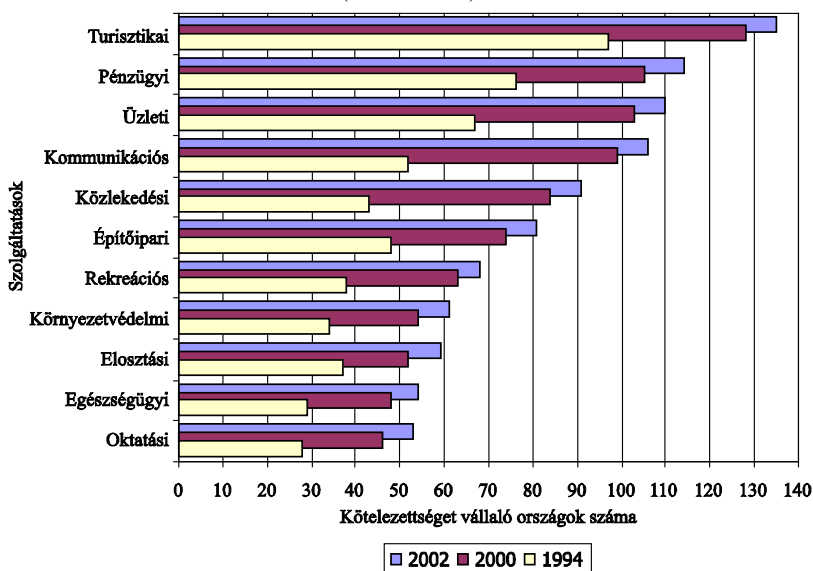
Az Uruguayi forduló szolgáltatásliberalizáció terén elért eredményeinek felmérése nem könnyű feladat – az előrelépés ezen a területen csupán hozzávetőlegesen „mérhető”, mégpedig elsősorban a tagországok által tett kötelezettségvállalások mennyisége és jellege révén. Ha a nemzeti kötelezettségvállalások összmennyisége szerinti csoportosításban vizsgáljuk a WTO tagállamait, aligha meglepő módon arra az eredményre jutunk, hogy a legtöbb vállalást a fejlett országok és az ún. átmeneti gazdaságok tették, míg az ebből a szempontból legkevésbé liberalizáltak minősülő piacok között szinte kizárólag fejlődő országok szerepelnek (WTO, 2002). Ezt az összefüggést jól szemlélteti a 2. ábra is (amely egyúttal néhány újonnan csatlakozó fejlődő és átmeneti ország erősen liberalizációpárti beállítottságára is rávilágít).

A gazdasági fejlettség és a GATS keretében tett kötelezettségvállalások számának összefüggése

Forrás: Adlung [2002].

A WTO-tagállamok által tett kötelezettségvállalások száma a GATS keretében, szolgáltatási ágazatonként (1994–2002)

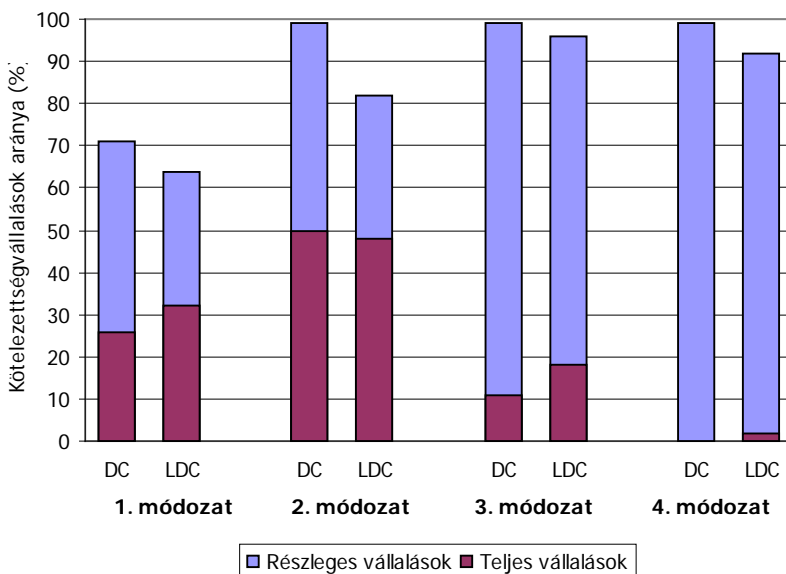
Források: GATT [1994]; WTO [2002]; Adlung [2002].

Fontos információkat nyújt a liberalizációs intézkedések ágazati megoszlása is. A 4. ábra a tagországok által általában használt ágazonkénti bontásban (GATT, 1991) mutatja be a 2002 elejéig tett nemzeti kötelezettségvállalások számát. A turizmus számít messze a legnyitottabb ágazatnak, mivel a szolgáltatások akadályainak lebontása még a fejlődő országok szemszögéből nézve is inkább előnyökkel, semmint hátrányokkal jár, de magas liberalizációs fokot képviselnek az alapvető üzleti és infrastrukturális szolgáltatások is. A sor végén azok az ágazatok találhatóak, amelyek a lakosság alapellátása szempontjából kiemelkedő jelentőségűek, ezért „piacosításuk” mérsékelten jellemző.

A kötelezettségvállalások száma azonban elsősorban azt árulja el, hogy beleesik-e egy-egy ágazat vagy alágazat a tagországok érdeklődésének hatósugarába a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem fejlesztése kapcsán, de nem ad pontos képet arról, mennyire liberalizált az adott terület. A kötelezettségvállalások ugyanis, mint fent láttuk, különböző liberalizációs fokozatot jelenthetnek, így azok nagy száma nemcsak a külföldi szolgáltatók „beengedésének” szándékát mutathatja, hanem éppenséggel azt is, hogy egyes országok jelenleg vagy a későbbiekben korlátozni kívánják a nemzetközi versenyt nemzeti piacaikon. Az árnyaltabb kép kialakítását segíti az 4. ábra, a kötelezettségvállalás-típusok arányainak szolgáltatásmódozatonkénti bemutatásával. Ebből látható, hogy igen nagy különbségek mutatkoznak az egyes módozatok között a teljes liberalizációt illetően: míg a külföldi fogyasztás esetében az összes vállalt kötelezettség mintegy fele esik ebbe a kategóriába, a természetes személyek jelenléte terén a korlátozásmentesség aránya elenyésző.

4. ábra

A piacra jutási kötelezettségvállalások összetétele szolgáltatási módozatoként (2000-ben)

Rövidítések: DC – fejlett országok, LDC – fejlődő országok és átmeneti gazdaságok; a „Teljes vállalás” a korlátozásmentességet, a „Részleges vállalás” a többi kötelezettségvállalási típust jelenti.

Forrás: WTO [2002].

Az 4. ábra adatainak értékelésekor érdemes figyelembe venni azt a tényt, hogy szakértői becslések (például: *Karsenty*, 2000) alapján a két legfontosabb módozatnak az 1. és a 3. számít, a világ szolgáltatáskereskedelmének 80-85 százalékát magába foglalva (a kereskedelmi jelenlét önmagában 40-50 százalékos részesedéssel bír). Ebből a szövegből különösen a 3. módozat liberalizációjának mérsékelt volta szembetűnő, hisz ez azt jelenti, hogy a legtöbb ország – még a fejlettek is – feltételekhez köti a külföldi szolgáltató vállalkozások létesítését.

Ez utóbbi módozatot érdemes tovább elemezni a korlátozások típusa alapján: az 1. táblázatból látható, hogy leggyakrabban a jogi formák, a külfölditőke-részesedés nagysága és tranzakciók vagy eszközök értéke tekintetében kötnek ki korlátozásokat a tagállamok, a leginkább „sújtott” ágazatoknak pedig a pénzügyi, az üzleti és a kommunikációs szolgáltatások bizonyulnak.

1. táblázat

**A kereskedelmi jelenlétet érintő piacra jutási korlátozások
a WTO tagállamok összességében
(2000-ben)**

Szolgáltatások	a szolgáltatók száma	Egy kötelezettségvállalásra jutó korlátozások száma					a külfölditőke-részesedés nagysága
		a tranzakciók vagy eszközök értéke	a műveletek száma	a természetes személyek száma	a jogi formák típusa	alapján	
Turisztikai	0,2	0,4	0,1	0,1	0,5	0,4	
Pénzügyi	4,6	4,3	1,4	0,9	8,6	4,4	
Üzleti	0,2	3,4	0,0	0,8	4,0	3,6	
Kommunikációs	3,9	2,1	0,2	0,5	4,3	3,8	
Közlekedési	0,3	0,9	0,0	0,1	1,9	1,4	
Építőipari	0,1	0,9	0,0	0,2	0,9	0,9	
Rekreációs	0,1	0,3	0,0	0,1	0,5	0,2	
Környezetvédelmi	0,2	0,7	0,0	0,1	0,7	0,6	
Elosztási	0,2	0,7	0,0	0,1	0,4	0,4	
Egészségügyi	0,2	0,3	0,1	0,2	0,6	0,4	
Oktatási	0,1	0,3	0,0	0,0	0,9	0,5	

Megjegyzés: A fenti mutatók az adott ágazatra jutó összes korlátozás, illetve az abban kötelezettségvállalásokat tevő tagországok számának hányadosai.

Forrás: *Mattoo* [2000b].

A GATS bírálata

A szolgáltatásliberalizáció folyamata élénk vitákat váltott ki világszerte, melyek gyökerei még jóval a GATS megszületése előtti időkre nyúlnak vissza (OECD, 2002). Az 1970–1980-as évek fordulóján lángolt fel először a vita a szolgáltatások világkereskedelmi szerepével kapcsolatban. A tercier szektor lebecsülése leginkább abban nyilvánult meg, hogy a „láthatatlannak” nevezett szolgáltatásokat sokan nem tekintették értékteremtésre, termelékenység-növelésre, illetve kereskedelmi haszon realizálására alkalmas javaknak.

A vita második hulláma a 80-as évek közepén bontakozott ki, amikor a fejlődő országok egy része ellenezte a szolgáltatások kereskedelmének napirendre tűzését a GATT soron következő tárgyalási fordulóján. Vezető politikusaik attól tartottak, hogy a fejlett országok dominanciája a szolgáltatások terén túlzott veszélyt jelent gazdasági szuvereni-

tásukra, különösen az olyan érzékeny ágazatokban, mint a banki vagy a távközlési szektor. Ezek a fenntartások azóta jelentősen mérséklődtek, egyrészt a GATS rendkívül rugalmas liberalizációs megközelítésének, másrészt annak a felismerésnek köszönhetően, hogy a fejlődő országok számottevő előnyöket realizálhatnak a szolgáltatások szabad áramlása révén, még ha komparatív előnyeik elsődlegesen a mezőgazdaságban vagy a feldolgozóiparban mutatkoznak is (*Sauvé, 2000*).

A szolgáltatáskereskedelemmel kapcsolatos ellenérzések harmadik hulláma egy olyan feltételezésen alapul, amely sajátos módon a korábbi nézetek szöges ellentéte. E szerint egyes szolgáltatási ágazatok egyszerűen túl nagy jelentőségűek ahhoz, hogy nemzetközi egyezmények tárgyává lehessen tenni azokat. A GATS – és általában a szolgáltatásliberalizáció – mai bírálói úgy tartják, hogy a nagyobb piaci nyitottság a szolgáltatások terén számos nemkívánatos következménnyel járhat. Kritikáik általában a következő megállapításokban csúcsosodnak ki.

A liberalizáció csökkenti a hozzáférhetőséget, növeli a költséget és fenyegeti a minőséget az olyan társadalmi és közszolgáltatások esetében, mint az egészségügy vagy az oktatás, illetve az ivóvíz- és energiaellátás.

A kulturális szolgáltatások – elsősorban filmek, televíziós és zenei produkciók – korlátlan beáramlása aláássa és marginalizálja az autentikus nemzeti és helyi kultúrát.

A liberalizáció egyedüli valódi haszonélvezői a multinacionális óriásvállalatok, akik ki tudják használni az egyezmény adottságait a helyi versenytársak elnyomására és a nemzeti szabályozás kijátszására.

Mindezen aggodalmak gyakran egyetlen fogalomkörben, a *globalizáció* hatásaira vonatkozóan jelennek meg. Anélkül, hogy a globalizáció fogalma és tartalma körüli parttalan vitákban állást foglalnánk, e helyütt röviden ki kell térnünk annak két, a szolgáltatásokat közvetlenül érintő vonatkozására. A globalizáció kapcsán megfigyelhető egyfelől egy *menyiségi* változás, a szolgáltatások nemzetközi forgalmának bővülése, másfelől egy *minőségi* átalakulás is, ami több olyan tevékenység kereskedelmi forgalomba való kerülésében ölt testet, ami korábban izolálva volt a piactól (ilyenek például az oktatási, az egészségügyi, a kulturális és a közmű-szolgáltatások).

Elsősorban ez utóbbi kérdés, vagyis a szolgáltatások piacra vitele az, ami a legtöbb kritikus vélemény táptalaját szolgáltatja a liberalizációval kapcsolatban. Sajátos módon azok, akik a liberalizáció ellen foglalnak állást, valójában inkább bizonyos szolgáltatások piacra vitelét ellenzik, gyakorlatilag függetlenül attól, hogy nemzeti vagy nemzetközi potenciális befektetőkről van-e szó. A bírálók attól tartanak, hogy a politikailag érzékeny szolgáltatási ágazatok beillesztése a nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokba csökkenteni fogja az állami ellenőrzés és befolyásolás lehetőségét azáltal, hogy kiszolgáltatottá teszi ezen ágazatokat a piaci erőknek. Szélsőséges vélemények szerint a GATS keretében zajló szolgáltatásliberalizáció egyenesen a demokráciát veszélyezteti a multinacionális társaságok mögöttes „világuralmi” törekvései révén (például: *Sinclair, 2000*, Education International, 2000).

A GATS továbbfejlesztése kapcsán napjainkban zajló vita ennél fogva összetettebb, mint a hagyományos szabadpiaci–protekcionista ellentét az árukereskedelem terén. Egy régebbi „GATT-típusú” vitában, még ha jelentős nézetkülönbségek voltak is a felek között a piacnyitás mértékét illetően, mindketten azonos platformon álltak, mert egyaránt piaci alapon működő vállalkozásokat képviseltek. A szolgáltatások kereskedelmének liberalizációjáról szóló vitákban azonban jóval szélesebb azok köre, akik képviselni szeretnék érdekeiket a tárgyalásztalnál: a skála a tiszta állami monopóliumoktól a hagyományos vállalkozásokig terjed, átmeneti formák sokaságán keresztül (állami részesedésű vállalatok, szabályozott monopóliumok, nonprofit szervezetek stb.). A GATS-nak címzett kritikák sokszor valójában nem is a WTO ellen irányulnak, hanem a nemzeti

kormányok figyelmét igyekeznek felhívni arra, hogy a szolgáltatásokkal kapcsolatos kérdésekben mindenekelőtt nemzeti szinten kell konszenzusra jutni, és csak ezután lehet a nemzetközi nyitással foglalkozni.

A liberalizáció kiterjesztésével kapcsolatos érdekkonfliktusok

A liberalizációs tárgyalások kezdettől fogva érdekkonfliktusokkal terheltten folytak, tekintettel arra, hogy a fejlett országok – bár ma már egyöntetűen támogatják az erőteljes liberalizációt – sokszor eltérő álláspontokat képviseltek a liberalizáció mechanizmusára és részleteire vonatkozóan, a fejlődő országok pedig bizalmatlanul viszonyultak magához a liberalizációhoz is. Utóbbiak egyértelművé tették, hogy a tárgyalásokon való előrelépés a fejlett országoknak a fejlődők érdekeit szolgáló engedményekre való hajlandóságán múlik.

A liberalizációval kapcsolatos legjelentősebb érdekellentétek éppen a kölcsönösség értelmezése kapcsán alakultak ki. A fejlett országok – egyes ágazati megállapodások vagy szervezetek által alkalmazott egységes feltételrendszerre hivatkozva – a tárgyalásokon a szimmetrikus megközelítést¹⁶ szorgalmazzák, amit a fejlődő országok többsége erős fenntartásokkal kezel. A javaslatok ugyanis főképp tüke- és technologiaigényes ágazatokra vonatkoznak, amelyekben a fejlett országoknak behozhatatlan komparatív előnyeik vannak.

A fejlődő országok egyes képviselői (például: *Nayyar*, 1990) ezért szorgalmazzák a kereskedelmi tárgyalások tematikájának kiegyensúlyozottabbá – vagyis az érintett ágazatok tekintetében aszimmetrikussá – tételét, amennyiben szerintük azokban a fejlett országok érdekeit szolgáló, azaz a nemzetközi tükeáramlást feltételező ágazatok rovására növelni kell a fejlődő országok számára előnyös, nemzetközi munkaerő-áramlásra épülő ágazatok súlyát. A szolgáltatások terén különösen hátrányos helyzetben levő országok számára pedig a kiegyensúlyozás eszközeként mezőgazdasági termékeik növekvő exportját kell lehetővé tenni.

Ugyanakkor a nemzetközi szolgáltatási tranzakciók akadályoztatása nem csupán a kormányok „privilegiuma”. A transznacionális vállalatok piacorlátozó intézkedései¹⁷ (piacfelosztás, ármanipuláció, belépési korlátok stb.) a banki, biztosítási, közlekedési és távközlési szolgáltatások területén ugyancsak számottevő akadályokat jelentenek. A fejlődő országok e téren nem csupán a nemzetközi kereskedelemről származó hasznok realizálásától esnek el, hanem sok esetben a tanulási és fejlődési lehetőségek terén is hátrányokat kénytelenek elszenvedni (*Vaitsos*, 1988). A fejlődő országok számára a liberalizációnak ezért együtt kell járnia a transznacionális vállalatokat „befogadni” képes piaci környezet kialakításával, azaz olyan feltételek teremtésével, amelyek például lehetővé teszik a helyi beszállítói háttér kialakítását (ami aláhúzza a liberalizációt megelőző belső reformok szükségességét).

¹⁶ Vagyis a kereskedelmi akadályok kölcsönös felszámolását az érintett ágazatok tekintetében.

¹⁷ Megfigyelhető, hogy az információs technológiák fejlődése következtében fellépő relatív távolság- és időcsökkenéssel párhuzamosan új kereskedelmi korlátok és kereskedelemtorzító „intézmények” alakultak ki (monopolisztikus megállapodások, piac- és termékelosztások stb.). Sajátos módon a nemzetközi kereskedelem liberalizációja napjainkban együtt jár az egyik legfontosabb termelési tényező, nevezetesen az információ növekvő globális monopolizációjával. Emiatt konfliktus alakul ki az új technológiák globális oligopolisztikus előnyök realizálására törekvő tulajdonosai, illetve azok között, akiknek ezek megszerzése a fejlődés elengedhetetlen feltétele. A világ ennél fogva egy újfajta protekcionizmussal szembesül: míg régebben ez az eszköz alapjában véve a belső piac védelmét jelentette a nemzetközi versenyrel szemben, addig ma a globális piacok védelme került előtérbe az innovatív technológia tulajdonosai részéről (*Tuthill*, 1997; *Miozzo – Soete*, 2001).

A szolgáltatáskereskedelmi tárgyalások új fordulója

A GATS létrehozói számára nyilvánvaló volt, hogy a későbbiek során szükség lesz újabb tárgyalási fordulókra a liberalizáció magasabb szintre emelése érdekében. A GATS-egyezmény explicit módon kiköti, hogy az első fordulót a WTO-egyezmény életbelépésétől számított öt éven belül (azaz 2000 januárjában) meg kell kezdeni.¹⁸ A WTO 1999. decemberi seattle-i konferenciájának kudarcra ellenére 2000. január 1-jén formálisan kezdetét is vette a GATS újabb tárgyalási fordulója, az eredeti egyezményben rögzített menetrend („built-in agenda”) alapján.¹⁹

A leendő tárgyalási fordulóokra vonatkozó előzetes kötelezettségvállalás precedens nélküli a GATT történetében. A korábbi GATT-fordulókat a nagyobb tagállamok – elsősorban az USA – kezdeményezték, amikor úgy érezték, hogy megérett az idő az újabb tarifacsökkentésre és a liberalizáció vélt vagy valós kiskapuinak bezárására. Az új forduló megkezdése tehát egy számottevő politikai és gazdasági erővel bír, a szabadpiaci verseny kiteljesítése iránt elkötelezett vezető hatalom létén múlott (*Adlung*, 1999). Az a tény, hogy a GATS intézményesítette és rendszeressé tette a későbbi tárgyalási fordulókat, leginkább a világkereskedelmi rendszer kiszélesedésére és diverzifikáltabbá válására vonatkozó felismerésnek köszönhető. A GATT/WTO kereteiben zajló világkereskedelemben ugyanis jelentősen megnőtt a szereplők, az érintett területek és a létrehozott szabályok száma a szervezet működésének kezdeti időszakához képest.

Az újabb tárgyalási fordulók kikötése azonban nem jelentette azok tartalmának és tárgyalási módszerének meghatározását. A GATS-egyezmény e téren nem szolgál konkrét utasításokkal, nyitva hagyva bármilyen sajátos megközelítési mód lehetőségét, illetve szabad kezdet adva az eldöntendő kérdések körének meghatározásában. A XIX. cikkely általános mandátumát néhány területen ugyanakkor konkrétabb rendelkezések és útmutatások egészítik ki. Ilyenek például a legnagyobb kedvezmény elve alóli kivételek rendszerének felülvizsgálatára, a tengeri és a légi közlekedés egyezménybeli „lefedettségének” kiszélesítésére irányuló kezdeményezések. A millenniumi forduló előkészítése során felmerült az igény bizonyos új, korábban nem tárgyalt területek vizsgálatára is, köztük elsősorban az elektronikus kereskedelemmel összefüggő kérdések napirendre tűzésére.²⁰

Tárgyalási kihívások az új fordulóban

A világ országainak kormányai ma már széleskörűen elismerik a szolgáltatások kiemelkedő szerepét a társadalmi és gazdasági fejlődésben. Ennek megfelelően számos ország hozott már a GATS létrejötte előtt és az azóta eltelt időben is egyedi liberalizációs intézkedéseket. A jelenlegi tárgyalásokon ezzel kapcsolatban több kérdés is felmerül: miként lehet ezeket beilleszteni a GATS rendszerébe, hogyan lehet felhasználni az Egyezményt a további hazai reformok támogatására, hogyan lehet reagálni egyes országok erőteljesebb liberalizációs törekvéseire, és mit lehet ezekért cserébe kérni.

Mint korábban szó volt róla, az Uruguayi forduló mérsékelt eredményeket hozott a konkrét szolgáltatási ágazatok liberalizációja terén. Fő eredményének a későbbi tárgya-

¹⁸ GATS, XIX. cikk, 1. bek.

¹⁹ A 2001. novemberi Dohai Nyilatkozat már csak „szentesítette” a közel két éve folyó tárgyalásokat, az új általános WTO-forduló napirendjébe illesztve azokat.

²⁰ Felmerült például az a kérdés, hogy az internetes hálózatok vajon nyilvános távközlési hálózatoknak számítanak-e, és így kiterjednek-e rájuk a GATS távközlési mellékletének rendelkezései; kétségek fogalmazódtak meg emellett abban a tekintetben, hogy vajon minden elektronikus úton piacra vitt termék szolgáltatásnak minősül-e, azaz a GATS hatálya alá tartozik-e.

lások és a liberalizációs folyamat kereteinek kialakítása tekinthető, még ha ezeket sem lehet véglegesnek nyilvánítani. A GATS legnyilvánvalóbb hiányossága a liberalizációs kötelezettségvállalások csekély mértékében és alacsony minőségében rejlik (az előbbi alatt a korlátozott szektorális lefedettséget, az utóbbi alatt pedig a korlátozásmentesség alacsony részarányát értve).

Fontos kihívásnak számít tehát az új fordulóban a továbblépés mindkét tekintetben. A szektorális lefedettség bővítésének fő „csapásiránya” a tengeri és a légi közlekedés lehet, ahol csak elhanyagolható eredmények születtek az Uruguayi forduló során az ágazatok nagy jelentősége ellenére.

Az aktuális forduló további kulcskérdését jelenti, hogy megfelelően tudják-e értékelni a tagországok a választott liberalizációs politika szélesebb gazdasági következményeit. Az Uruguayi forduló sajátos tanulsága volt, hogy több ország is a meglévő szolgáltatók érdekeinek kedvező szabályozására törekedett ahelyett, hogy megkönnyítette volna az új piaci szereplők belépését (Mattoo, 1999). A tagországok számára nyilvánvalóvá kell válnia annak a ténynek, hogy a meglévő szolgáltatók privilégiumainak védelme hosszabb távon gazdaságilag általában nem kifizetődő. A GATS pozitív szerepet játszhat abban a tekintetben, hogy ráirányíthatja a figyelmet a privilegizált piaci pozíciók fenntartásának visszásságaira, és ezáltal megfelelő irányultságú belföldi szabályozás kialakítására készítheti a tagországokat.

A belföldi szabályozásra vonatkozó multilaterális szabályok segíthetnek a hazai reformintézkedések előmozdításában és konszolidálásában, még akkor is, ha ez utóbbiak elsődleges célja a külföldi szolgáltatókkal szemben a piac védelme. Az eredeti GATS-rendelkezők e kényes területen meglehetősen gyengék, jóllehet az utóbbi években sikerült némi haladást elérni, megalapozva a jelenlegi tárgyalási fordulón folytatandó munkát. Az alapvető távközlési szolgáltatásokra kialakított versenybarát elveket például alkalmazni lehetne más hálózati alapú szolgáltatási ágazatokra is, mint a közlekedésre (a terminálok és a vonalas infrastruktúra tekintetében) vagy az energetikai szolgáltatásokra (az elosztási hálózatok kapcsán), biztosítandó, hogy bármely nagy alapszolgáltató költségalapú hozzáférést nyújtson az összes érdekelt hazai és külföldi végszolgáltatónak. A haladást jelzi az is, hogy a könyvviteli szolgáltatások tekintetében sikerült bevezetni a „szükségyszerűségi teszt”²¹ intézményét, amely példaértékű lehet más ágazatok számára is (Mattoo, 2000a). Ez az eszköz meghagyja a kormányok számára a döntési szabadságot gazdaságpolitikai téren, azzal a megkötéssel, hogy a meghozott intézkedések nem korlátozhatják a kereskedelmet a célok eléréséhez szükségesnél nagyobb mértékben. Például ha az egészségügyi ellátás szakmai színvonalának fenntartása a cél, a külföldi orvosok esetében felesleges begyakorlási időszakot kikötni, elegendő lehet egy komplex képességvizsgálat a kiválasztáshoz.

Függetlenül a tárgyalásokon alkalmazott módszertől (kérés/ajánlat jellegű vagy formulaalapú megközelítések, lásd később), prioritást kell adni egyes kulcsszektoroknak – mint a már említett közlekedés és az energetika, valamint a távközlés, a banki és kereskedelmi szolgáltatások –, illetve az olyan egymással összefüggő tevékenységek klasztereknek, amelyek létfontosságúak a gazdasági fejlődés és a világgazdaság vérkeringésébe való nagyobb mértékű bekapcsolódása szempontjából (például: e-kereskedelem, gyorspostarendszerek, logisztikai hálózatok). Valamennyi említett ágazatban a fejlett országok egyértelmű dominanciával rendelkeznek, ezért az érdekkonfliktusok minimalizálása érdekében napirendre kell tűzni azon szolgáltatási szektorok és módozatok nagyobb

²¹ „Necessity test” – nem tévesztendő össze a GATS által említett *gazdasági szükségesség vizsgálatára irányuló követelménnyel* („economic needs test”). Ez utóbbi diszkriminatív piacra jutási korlátozásnak minősül, míg az előbbi épp az ilyen korlátozások felszámolását célozza.

mértékű liberalizációját is, amelyekben a fejlődő országok bírnak jelentős exportpotenciállal. Az utóbbiak számára legjelentősebb terület alighanem a GATS 4. módozatának (a természetes személyek áramlásának) számukra előnyös kiaknázása. Jóllehet a fejlett országok számára ez politikailag kényes kérdésnek számít, napirendre tűzése nehezen lesz megkerülhető az aktuális tárgyalási forduló során (OECD, 2001).

Lehetséges tárgyalási megközelítések

A szolgáltatáskereskedelem multilaterális liberalizációjának megvalósítása általában nehezebb feladatot jelent, mint az árukereskedelemé, tekintettel a szolgáltatások sajátosságaira és a kereskedelmi akadályok sokrétűségére, ami komplikáltabbá teszi a kölcsönös engedmények gyakorlását. A WTO-tagállamok számára ezért az egyik legkomolyabb feladatot a tárgyalási elvek és módszerek kialakítása jelenti (Hoekman – Messerlin, 2000).

Több mint 20 WTO-tagállam tett közzé javaslatokat az új tárgyalási forduló kezdetéig annak alapelveire és eljárásaira vonatkozóan. A legtöbb javaslat síkraszállt a szolgáltatási ágazatok és szolgáltatáskereskedelmi módozatok összességét érintő, átfogó tárgyalások szükségessége mellett. Ezek fő módszerének általában az érintett partnerek közötti, konkrét ágazatokra vonatkozó kérés/ajánlat formájú tárgyalásokat tekintették. Kisebb határozottsággal, de felmerült az igény a horizontális megközelítésre is (például megfogalmazódott a diszkriminatív tökekorlátozások általános, valamennyi szektorra vonatkozó eltörlésének óhaja). Javaslatok születtek bizonyos ágazati klaszterek komplex kezelésére és a kötelezettségvállalások minimális szintjének – ágazatok vagy módozatok tekintetében történő – kikötésére is.

A *kérés/ajánlat formájú tárgyalások* előnyben részesítése a tárgyaló felek részéről érthető, hiszen az általános megközelítést gátolja a szolgáltatások terén fennálló kereskedelmi akadályok nem tarifális jellege és a GATS által definiált kereskedelmi módozatok heterogenitása. Az *ágazatspecifikus*, kérés/ajánlat alapon történő tárgyalások továbbá jobban szolgálják az exportérdekelt hazai ágazatokat, mint az általános megközelítésen alapuló, így politikailag kifizetődőbbnek számítanak.

Az ágazatspecifikus tárgyalások ugyanakkor általában olyan szolgáltatásokra és módozatokra összpontosulnak, amelyeket a fejlett országok gazdaságilag erős ágazatai uralnak. A távközlési vagy a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó kiterjesztett tárgyalások is egyértelműen ezt bizonyították. Jóllehet ez utóbbiak esetében az eredmények kétségtelenül pozitívak az adott ágazat szempontjából, az ilyen tárgyalások nem képesek érdemben hozzájárulni a kevésbé jövedelmező ágazatok liberalizációjához és az elmaradottabb országok világkereskedelmi integrációjához.

A korábbi kereskedelmi fordulók során többször is alkalmazták az *általános tárgyalási megközelítéseket* tarifacsökkentési „képletek” alakjában. A vámtarifák egységes, százalékosan kifejezett csökkentése a pozitív kereskedelmi hatáson túl politikai előnyökkel is járt, amennyiben az elért eredményeket könnyebb volt megvédeni az ellenérdekelt hazai gazdasági szereplőkkel szemben: a liberalizáció nem a külföldi nyomással szembeni meghátrálásként, hanem egy általános alapelv elfogadásaként volt interpretálható.

A GATS sajátosságaiból kifolyólag a *formulaalapú* megközelítés a szolgáltatások esetében tágabb módon értelmezhető, mint az áruknál. Elméletileg két alkalmazási lehetőség mutatkozik: egyfelől mód van az egyezmény hatálya alá tartozó *ágazatok számára kiterjesztésre*, másfelől a *kötelezettségvállalások minőségének javítására* (Adlung, 1999). Az elvileg lehetséges tárgyalási „képleteket” a 2. táblázat tekinti át.

Lehetséges liberalizációs formulák a GATS újabb tárgyalási fordulóján

Formula	Alapelv	Példa / Modell
Az ágazati hatály kiterjesztését szolgáló képletek		
a) Negatív felsorolás („felülről lefelé” történő megközelítés)	Valamennyi ágazat automatikusan a liberalizációs kötelezettségvállalások hatálya alá esik mindegyik szolgáltatási módozat esetében. A listákon csak a kivételeket kell felsorolni.	A NAFTA szolgáltatási fejezete.
b) „Kvantitatív” megközelítés	Az ágazatok egy minimális számára vonatkozó vállalások kötelezővé tétele.	A GATS által megnevezett 11 szolgáltatási szektor bizonyos hányadának „lefedése”.
c) „Kvalitatív” megközelítés	Bizonyos gazdaságilag fontos ágazatokra vonatkozó vállalások kötelezővé tétele.	A telekommunikációs és pénzügyi szolgáltatások nagyobb lefedettségére irányuló javaslatok.
A kötelezettségvállalások minőségének javítását szolgáló képletek		
„Tarifásítás”	A nemzetközi kereskedelem nem tarifális jellegű akadályainak felváltása tarifális jellegű korlátozásokkal.	A GATT–WTO mezőgazdasági megállapodása.
Klasztermegközelítés	A kötelezettségvállalásokat nem az egyes szektorokra, hanem az egymással kapcsolatban álló ágazatok klaszterekre vonatkoztatják.	A futárszolgálatot és a kapcsolódó közlekedési szolgáltatásokat vagy a környezeti szempontból jelentős szolgáltatásokat érintő javaslatok a további kötelezettségvállalásokra.
Szabványos kötelezettségvállalások		
a) „Negatív” megközelítés	A különösen restriktív korlátozások alkalmazásától vagy fenntartásától való tartózkodás.	Az elektronikus pénzügyi tranzakciók korlátozásainak megszüntetése.
b) „Pozitív” megközelítés	Kiegészítő intézkedések meghozatala egyes területeken.	A telekommunikációs alapszolgáltatásokra vonatkozó versenyszabályok.
c) „Mozdulatlan” kötelezettségvállalások	A tagok vállalják, hogy nem alkotnak újabb kereskedelemkorlátozó intézkedéseket.	Megállapodás a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó kötelezettségvállalásokról.

Forrás: Adlung [1999] nyomán.

A GATS ágazati hatályának kiterjesztésére vonatkozóan a legradikálisabb megoldás kétségtelenül az összes szektor érintettségének automatikus elismerése lenne. Ebben az esetben az engedményes listákon csak a kivételeket kellene feltüntetni („negatív listázás” modellje). E megoldás politikai és gazdasági előnyei egyaránt nyilvánvalóak: a liberalizáció akadályozása ügyében a felelősség többé már nem a hazai gazdasági érdekcsoportok meggyőzésére erőltetnül törekvő kormányzatokat terhelné, hanem az előbbieik közül azokat, akik a kivételek mellett kardoskodnának. Az átláthatóság is jelentősen javulna annak köszönhetően, hogy a megmaradó korlátozásokat részletesen és precízen fel kellene tüntetni, az új szolgáltatások pedig automatikusan az egyezmény hatálya alá esnének. Ugyanakkor ez a megközelítés valószínűleg csak korlátozottan alkalmazható: aligha megfelelő módszer a nagyfokú fejlettségbeli eltéréseket mutató országok közötti szolgáltatásliberalizációra. Az elmaradott országokban például gondot okozna már a lehetséges szolgáltatáskereskedelmi akadályok feltérképezése is, nem beszélve annak

felméréséről, hogy milyen gazdasági-társadalmi hatásokra lehet számítani a széles körű és hirtelen liberalizáció következtében.

A teljes ágazati lefedettség elérése ezért jelenleg a GATS keretein belül nem reális célkitűzés. Az egyezmény hatókörének szélesítése mindazonáltal lehetséges, amennyiben kellően rugalmas, a különböző fejlettségű országok partikuláris érdekeit figyelembe vevő formulát sikerül találni. Ilyen lehet például a *minimális ágazati lefedettség* elvének alkalmazása, melynek eredményessége nagyban növelhető az alágazatonkénti minimumok kikötésével. A makrogazdasági hatékonyság növelése szempontjából különösen fontos ágazatokat (például távközlés, pénzügyek, szállítás) pedig kötelezően be lehet sorolni a (legalább részben) liberalizálandó területek közé, kvalitatív elemekkel bővítve a mennyiségi megközelítési módot.

A *kötelezettségvállalások minőségének javítására* irányuló lehetséges módszerek közül elsősorban a „tarifásítás” említendő meg. Ennek gyakorlata nem ismeretlen a GATT számára, hiszen alkalmazásra került az Uruguayi forduló megállapodásaiban, a mezőgazdasági kvóták és adminisztratív akadályok vámtarifákká való transzformációja során. Elvileg lehetséges a szolgáltatások szabad áramlásának útjában álló akadályok *tarifális* átalakítása is, ami nagymértékben növelné az átláthatóságot és a kiszámíthatóságot. A tarifális jellegű akadályok alkalmazása azonban elsősorban a határon átnyúló szolgáltatás-kereskedelem esetében képzelhető el, a többi módozatot más megközelítésben kellene liberalizálni (Snape, 1998). Bár a módszer számottevő előnyökkel bír, a GATS koncepciójával való össze nem egyeztetetőség, valamint a technikai kivitelezés nehézségei és buktatói²² erősen megkérdőjelezzik alkalmazhatóságát.

A minőségjavításra a tarifásítás mellett elméletileg más, „GATS-kompatibilis” képletek is rendelkezésre állnak. A különféle szabványos kötelezettségvállalásokra épülő, szektorspecifikusan és horizontálisan is alkalmazható formulák mellett kitéüntetett figyelmet érdemel a *klaszteralapú megközelítés*.²³ Ennek értelmében összehangolt kötelezettségvállalásokat lehetne tenni, amelyek figyelembe veszik az egyes szolgáltatások interszektoralis kapcsolatait, kiiktatva ez által a szolgáltatásáramlás „szűk keresztmetszeit” (OECD, 2000). A turisztikai szolgáltatások például a közlekedési, pénzügyi, építési, kulturális, egészségügyi és más ágazatokhoz fűződő kapcsolataik révén könnyen akadályokba ütközhetnek látszólagos liberalizáltságuk ellenére is. A klasztermegközelítés a szolgáltatások komplex természetének felismerését tükrözi, és következetes alkalmazása jelentős minőségi javulást eredményezhetne a szolgáltatásliberalizáció terén. A fő gondot e tekintetben az ágazatközi kapcsolatok és összefüggések pontos feltérképezése jelentené, hisz nemhogy általánosan elfogadott szabványok nincsenek e tekintetben, de még elméleti szinten sem alakult ki konszenzus az egyes szolgáltatási klaszterek tartalmáról és mibenlétéről.

Záró megjegyzések

A szolgáltatások nemzetközi kereskedelmét az 1980–1990-es évek liberalizációs törekvései ellenére ma még mindig a túlszabályozottság és a korlátozások nagy száma jellemzi. A GATS életre hívása elsősorban a nemzetközi szolgáltatásáramlás kodifikálását jelentette, a tényleges liberalizáció terén csekély előrelépésre került sor.

Ennek ellenére számos ország képes volt az elmúlt évtizedben a GATS által nyújtott előnyök kiaknázására a stabilabb kereskedelmi környezetet biztosító piacra jutási köte-

²² Nem valószínűtlen például azt feltételezni, hogy több ország túl magasan húzná meg a tarifák szintjét, hogy legyen elég „tartalékja” a későbbi kereskedelmi tárgyalásokra (Adlung, 1999).

²³ A témával foglalkozó szerzők egy része ezt a módszert nem egy tárgyalási képletnek tekinti, hanem a formulamegközelítéssel szembeni, eltérő felfogáson alapuló alternatívának.

lezettségvállalások rögzítése révén. Ezek kiterjedése ugyanakkor sok esetben korlátozott, és bizonyos vállalatok inkább a meglévő piaci szereplők érdekeit védik ahelyett, hogy az új belépők számára teremtenének kedvező körülményeket. Az új tárgyalási forduló résztvevői ezért komoly kihívásokkal szembesülnek: nemcsak – vagy nem is elsősorban – a kötelezettségvállalások számának növelésére kell törekedniük, hanem főképpen azok minőségének javítására. Más szóval a kölcsönös engedmények kicsikarására irányuló „számháború” helyett bizonyos liberalizációs elvek tartalmi szempontból történő megvalósítását kellene célul kitűzniük.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja ugyanakkor nem ér véget a GATS jelenlegi keretein belüli megoldások keresésével. Fontos kérdés lehet például a jövőben a nemzeti versenypolitika hatályán kívül eső versenykorlátozó gyakorlatok kezelése. A jelenlegi GATS-szabályozás e tekintetben csak információcserét és konzultációt irányoz elő. Szilárdabb multilaterális szabályok megalkotásával kell biztosítani a gyenge tárgyalási pozíciókkal bíró kis országokat afelől, hogy a liberalizáció pozitív hatásait nem sajátítják ki a multinacionális vállalati kartellek.

A legnagyobb kedvezmény elvének szándékos figyelmen kívül hagyása jellemzi ma még az olyan ágazatokat, mint a tengeri és légi közlekedés vagy az audiovizuális szolgáltatások – ezeket eredetileg be sem vonták a GATS hatókörébe. Az előrelépés nehéz lesz e téren, de az ágazati tárgyalások „somagba rendezése” vagy klaszteralapú megközelítése (például a közlekedési szolgáltatások esetében) megkönnyítheti a tárgyalók dolgát.

A GATS a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem általános liberalizációs keret-egyezményének tekinti önmagát, jóllehet jelenleg még nem sokkal több, mint különböző mélységű és szélességű liberalizációs vállalatok heterogén halmaza. A jelenlegi tárgyalási forduló kulcskérdése, hogy sikerül-e az érdemleges kölcsönös engedmények és/vagy egy hatékony tárgyalási képlet alkalmazása révén – vagy akár esetleg a GATS kereteinek kitágítása árán – kiegyensúlyozottabbá, átfogóbbá és átláthatóbbá tenni a nemzetközi kereskedelmi rendszert a szolgáltatások tekintetében, vagy csupán bizonyos részterületeken sikerül előrehaladást elérni, jogosnak tekinthető okokat szolgáltatva ezzel az Egyezménnyel szembeni újabb kritikák megfogalmazására.

Hivatkozások

- Adlung, R.* [1999]: Liberalizing Trade in Services. *Intereconomics*, Vol. 34., No. 5., 211–222. o.
- Adlung, R.* [2000]: Services Trade Liberalization from Developed and Developing Country Perspectives. In: *Sauvé, P. – Stern, R. M. (eds.): GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalization.* Brookings Institution Press and Harvard University, Washington, D.C., 112–131. o.
- Adlung, R.* [2002]: Commitments under GATS—Overview of Current Schedules. WTO Trade in Services Division, www.wto.org.
- Barth, D.* [1999]: The Prospects of International Trade in Services. Friedrich Ebert Foundation, Bonn.
- Clark, T. – Rajaratnam, D. – Smith, T.* [1996]: Toward a theory of international services: marketing intangibles in a world of nations. *Journal of International Marketing*, Vol. 4., No. 2.
- Education International [2000]: The WTO and the Millennium Round – what is at stake for public education. www.ei-ie.org.
- European Commission [1985]: Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council. COM (85) 310. Eur-Op, Luxemburg.
- GATT [1991]: Services Sectoral Classification List. GATT document MTN.GNS/W/120. GATT, Geneva.
- GATT [1994]: The results of the Uruguay Round of multilateral trade negotiations. GATT, Geneva.
- GATT [1998]: Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről. 1998. évi IX. törvény 1. B) melléklet.
- Gauthier, G.* [2000]: Déjà Vu, or New Beginning for Safeguards and Subsidies Rules in Services Trade. In: *Sauvé, P. – Stern, R. M. (eds.): GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalization.* Brookings Institution Press and Harvard University, Washington, D.C., 165–183. o.

- Hoekman, B. – Messerlin, P. [2000]: Liberalizing Trade in Services: Reciprocal Negotiations and Regulatory Reform. In: *Sauvé, P. – Stern, R. M. (eds.): GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalization*. Brookings Institution Press and Harvard University, Washington, D.C., 487–508. o.
- Hoekman, B. – Primo Braga, C. A. [1997]: Protection and Trade in Services: A Survey. *Open Economies Review*, 8. 285–308. o.
- Karsenty, G. [2000]: Just How Big Are the Stakes? An Assessment of Trade in Services by Mode of Supply. In: *Sauvé, P. – Stern, R. M. (eds.): GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalization*. Brookings Institution Press and Harvard University, Washington, D.C.
- Karsenty, G. [2002]: Trends in Services Trade under GATS – Recent Developments. Symposium on Assessment of Trade in Services World Trade Organization, 14–15 March 2002. www.wto.org.
- Lloyd, P. J. [2001]: The architecture of the WTO. *European Journal of Political Economy*, Vol. 17., 327–353. o.
- Mattoo, A. [1999]: Financial Services and the WTO: Liberalization Commitments of the Developing and Transition Economies. *World Economy*, Vol. 23., No. 3., 351–386. o.
- Mattoo, A. [2000a]: NBER Conference on Trade in Services, Seoul, June. www.world-bank.org.
- Mattoo, A. [2000b]: Developing Countries in the New Round of GATS Negotiations: Towards a Pro-active Role. *World Economy*, Vol. 23., No. 4., 471–489. o.
- Miozzo, M. – Soete, L. [2001]: Internationalization of Services: A Technological Perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 67., 159–185. o.
- Nayyar, D. [1990]: Towards a Possible Multilateral Framework for Trade in Services: Some Issues and Concepts. In: *Technology, Trade Policy and the Uruguay Round*. United Nations, New York.
- OECD [1995]: Introduction to the OECD Codes of Liberalisation of Capital Movements and Current Invisible Transactions. OECD, Paris.
- OECD [2000]: Assessing Barriers to Trade in Services Using “Cluster” Approaches to Specific Commitments for Interdependent Services. TD/TC/WP (2000) 9/FINAL, OECD, Paris.
- OECD [2001]: Service Providers on the Move: A Close Look at Labour Mobility and the GATS. TD/TC/WP (2002) 26, OECD, Paris.
- OECD [2002]: GATS: The Case for Open Services Markets. OECD, Paris.
- Palánkai T. [1995]: Az európai integráció gazdaságtana. Aula, Budapest.
- Sinclair, S. [2000]: How the World Trade Organisation’s new “services” negotiations threaten democracy. Canadian Centre for Policy Alternatives, Ottawa.
- Sauvé, P. [2000]: Developing Countries and the GATS 2000 Round. *Journal of World Trade*, Vol. 34., No. 2., 85–92. o.
- Snape, R. [1998]: Reaching Effective Agreements Covering Services. In: *The WTO as an International Organization*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Somai M. [1997]: A GATT-ból a WTO-ba: az Uruguayi forduló előzményei és eredményei. *Külgazdaság*, 10. szám.
- Szentes T. [1995]: A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Aula, Budapest.
- Tuthill, L. [1997]: The GATS and new rules for regulators. *Telecommunications Policy*, Vol. 21., No. 9/10., 783–798. o.
- UNCTAD and World Bank [1994]: Liberalizing International Transactions in Services. A Handbook. UNCTAD and World Bank, New York and Geneva.
- Vaitsos, C. [1988]: Transnational Rendering of Services, National Development and the Role of TNCs. United Nations, New York.
- WTO [1998]: Economic Effects of Services Liberalisation: Overview of Empirical Studies, Background Note by the Secretariat, S/C/W/26/Add. 1, (29 May), WTO, Geneva.
- WTO [2002]: Market access: unfinished business. Post-Uruguay Round inventory and issues. WTO Special Studies 6. WTO, Geneva.